

Црно-бијела слика пропаганде: Сребреница, 12. април 1993. године

Оригинални научни чланак

<https://doi.org/10.7251/SIN2203002M>

UDK 355.426:32.019.5(497.15Сребреница),,1992“

Примљен: 26. август 2022.

Прихваћен: 20. септембар 2022.

Контакт:

Миlena Михаљевић

milenamihaljevic87@gmail.com

Миlena Михаљевић

Републички центар за истраживање рата, ратних злочина и тражење несталих лица, Бања Лука, Босна и Херцеговина

Иако је пропаганда дефинисана као настојање да се код других промијени мишљење и понашање, јасно је да је кориштење њених метода постало готово неизбјежно током ратних дејстава. На основу доступне архивске грађе и литературе у овом раду су анализирани примјери кориштења метода црне и бијеле пропаганде за два догађаја која су се одиграла 12. априла 1993. године у Сребреници. Методи поменутих врста пропаганде, засновани на истинитости информација са једне стране, или на манипулацијама са друге, могу оставити дугорочне посљедице на историјско памћење и историографију. Први примјер је везан за догађај у коме су убијени полицајци Министарства унутрашњих послова Републике Српске 12. априла 1993. године, па је као такав постао материјал за бијелу пропаганду, не оставивши за собом већих трагова. Међутим, други примјер, који се односи на гранатирање школског игралишта у Сребреници, показао се као одлична платформа за употребу метода црне пропаганде, створивши парадигму дугог трајања.

Кључне ријечи:

црна пропаганда, бијела пропаганда, Сребреница, школско игралиште

Увод

Од друге половине XIX вијека постојали су бројни покушаји да се дефинише термин *пропаганда*. Код свих тих дефиниција уочавамо одређене сличности у покушају да се пропаганда дефинише као, најчешће, систематско настојање како би се код других промијенило мишљење и понашање. Уз то, отворане су полемике да ли се пропаганда карактерише намјером или постигнутим резултатом. Ако узмемо у обзир да свака пропагандна дјелатност треба да доведе до одређеног циља, онда без сумње можемо тврдити да је овдје ријеч о планском и намјерном дјеловању које се спроводи ради промјене и контролисања ставова, а који су својеврсна предиспозиција за одређено понашање. Ту до пуног изражаја долази тзв. селективна улога става која одређује

доживљаје, па се стварност не перципира онаква каква јесте него на основу креираних ставова (Šiber, 1998). Још 1942. године је Ернест Бакер (Ernest Baker) писао о политичкој пропаганди закључивши да би моћ пропаганде била огромна чак и да је упола мање ефективна него што уистину јесте, јер је сматрао да се уз њено дјеловање може одредити понашање свих грађана, као и судбина великих народа (Baker, 1942, p. 1).

У раду ће бити ријечи о ратним догађајима, стога је важно напоменути да су политика, рат и пропаганда уско повезани о чему свједоче и чињенице из Првог свјетског рата. У том периоду је Велика Британија имала Министарство информација које је било организовано зарад пласирања пропаганде о окрутности њемачких војника. Њихова дјелатност била је директно окренута ка Сједињеним Америчким Државама са циљем да их приволе да уђу у рат. Главна мета су им били интелектуалци због претпоставке да су то људи који су најподеснији, те да ће највјероватније пропагандни садржај најбоље пласирати јер га својим ауторитетом могу учинити убједљивијим и вјеродостојним ширем аудиторјуму. Свакако да тих година Британци нијесу били усамљени у таквим активностима па се у том контексту може поменути и амерички предсједник Томас Вудро Вилсон (Thomas Woodrow Wilson) који је користио, преко успостављене државне агенције назване Одбор за јавне информације, методе пропаганде како би Сједињене Америчке Државе увукао у вртлог рата. Неколико деценија касније, Адолф Хитлер (Adolf Hitler) је био импресиониран британском и америчком пропагандом, тврдећи да је Њемачка изгубила рат због недостатка пропаганде, те је сматрао да је треба додатно усавршити и разрадити уколико би се ушло у нове сукобе (Chomsky, 2002). Управо у периоду Другог свјетског рата долазимо до још већег приближавања политичке и ратне пропаганде које се кроз нацистички режим и дјеловања Паула Јозефа Гебелса (Paul Joseph Goebbels) практично спајају у једно, што и до данас остаје пракса готово у свим ратним сукобима.

Развој друштвених прилика и средстава друштвене комуникације, што је видљиво у процесу успона штампе и њеног лаког кретања, довели су засигурно и до усавршавања пропагандних метода и развоја пропаганде уопште. Ако се томе придода развој образовања, јасно је да су се вијести о одређеним акцијама брзо шириле и до најудаљенијих народа, а самим тим су се све веће политичке, економске и културне промјене морале објаснити или оправдати. То је дало поставку и фундаментални услов који је довео до политичке, а у коначници и ратне пропаганде (Baker, 1942). Управо се ту налази она тачка спајања када до изражаја долази индоктринација у чијем су систему, без сумње, медији и они који креирају њихов садржај имали и имају пресудну улогу. Ако имамо у виду да процес креирања и учвршћивања високо селектованих, преобликованих или потпуно измишљених историјских сјећања јесте оно што називамо индоктринацијом, онда не можемо занемарити чињеницу да она почива на постулатима пропаганде помоћу које је успостављена (Chomsky, 2002).

Термини

Дефинисањем пропаганде донекле би се могао стећи утисак да говоримо о вриједносно неутралном процесу, али је више него очигледно да он садржи многе могућности злоупотребе вођене људским фактором, нарочито ако га ставимо у контекст рата, када долази до изражаја бихејвиористички приступ¹ који отвара питање о могућностима свеобухватне манипулације људским понашањем. Постоје примјери, од којих ће један бити описан у овом раду, који говоре да се у ратним условима користи тзв. бијела пропаганда која се заснива на истинитом представљању чињеница вјерујући да ће се на тај начин увјерити масе у исправност свог циља. Међутим, знатно чешће се користи црна пропаганда која означава бескрупулозну манипулацију чињеницама, као и небирање средстава да би се постигао циљ, чији примјер ће такође бити описан. У складу са истинитошћу информација на којима се заснива, поред поменуте двије врсте пропаганде које ће бити на примјеру описане у овом раду, постоји и сива пропаганда која би се могла окарактерисати као прилагођена истина.² Било да се користи истина или лаж, важну улогу игра временска димензија у оквиру које постаје јасна разлика између пропаганде на кратке или на дуге стазе (Šiber, 1998). Треба имати на уму, уколико говоримо о интерпретацији чињеница, да је вријеме једна од најважнијих категорија јер се у његовом оквиру одвијају процеси потврђивања истине или оповргавања неистине, о чему свједоче наредна поглавља.

За бијелу пропаганду се може рећи да би обично требало да има неутралну конотацију, служећи се истинитим и објективним приказом чињеница и извора. Као таква, могло би се закључити да није стандардизована за употребу у ратним условима јер не ствара буран ефекат какав би могуће створила црна пропаганда, односно нема тенденцију да преувеличава различита ратна страдања него их представља јавности тачно онако како су се збила, у нади да ће то оставити довољан утисак (Šiber, 1998). Међутим, колико год монструозно неко страдање било, без јасно израженог пропагандног циља и подршке, само уз употребу бијеле пропаганде, оно неће изазвати реакције дугог трајања и свакако неће допријети до јавности на широј територији. Ако се осврнемо на историју пропаганде у ратовима, наилазимо на велики број догађаја у којима је страдао одређени број људи па је пропагандиста сматрао да то треба пренијети онако како је уистину било не посежући за методом преувеличавања, те стога вијести о том догађају нису доживјеле готово никакав одјек у том периоду, нити су испуниле свој пропагандни циљ. На који начин употреба различитих пропагандних врста и метода може са једне стране да доведе до тишине без медијског одјека и реакција, или, са

¹ Бихејвиористички приступ сугерише да је понашање одговор на стимулансе из околине, односно понашања се уче кроз интеракцију са околином током процеса који се зове условљавање.

² Подјела на бијелу, црну и сиву пропаганду се заснива на томе колико су истините информације које се пласирају јавном мњењу и само је једна од класификација пропаганде.

друге, да створи дуготрајну парадигму и наратив растерећен истине, најбоље се види на примјеру два догађаја на сребреничкој територији везана за 12. април 1993. године.

Црна пропаганда је у супротности са бијелом која, као што је описано, не маскира своје поријекло. Оваква врста пропаганде потиче из извора који нису поуздани, нити истинити, са циљем да се информације о неком догађају прилагоде оном што пропагандиста жели да постигне. Ако се, пак, наиђе на чињенице које се не слажу са успостављеном парадигмом на њих се не обраћа пажња, те оне немају готово никаквог значаја (Vuković, 2018). Најчешће се везује за ратне сукобе, јер се уз њену помоћ најлакше лажно представе непријатељи и манипулативно створи паника међу становништвом. Поједностављено речено, њена главна карактеристика је превара јавности уз ослањање на податке за које се сматра да их је веома тешко провјерити (Jowett et al., 2006). Управо због тога ова врста пропаганде има тенденцију да створи парадигме које, ако се благовремено не реагује, могу прећи у историјска сјећања.

Примјер бијеле пропаганде

Због што вјерније интерпретације првог догађаја везаног за 12. април 1993. године у кратким цртама треба навести околности које су до њега довеле. Наиме, због угрожености српског становништва на територији сребреничке регије, 9. априла 1993. године Команда Лаке пјешадијске бригаде Братунац Војске Републике Српске (у даљем тексту: ВРС) донијела је одлуку о покретању акције у правцу Жути Мост – Поточари – Сребреница, са циљем неутрализације непријатеља и ослобађања простора на датом правцу. Наредба се односила на Братуначку бригаду, Министарство унутрашњих послова Републике Српске (у даљем тексту: МУП РС) и гарду „Пантери” (Vuksić, 1993).

Истовремено, муслиманске снаге из Сребренице су извршавале своје борбене задатке, па је Диверзантско-извиђачка група бригаде „3. мај” тзв. Армије Републике Босне и Херцеговине (у даљем тексту: АРБиХ), предвођена командантом Неџадом Бектићем, дошла до свог одредишта у селу Осатица 12. априла 1993. године. Извиђањем се испоставило да је село Осатица, како се наводи у Извјештају команданта бригаде упућеном Оружаним снагама Сребреница, „ослобођено од четника”, и стога је он одлучио да у рејону џамије у Осатици организује одбрану у виду засједе. Према поменутом извјештају, у 10.25 часова припадници МУП-а РС су возилом наишли кроз село Осатица гдје су упали у засједу. У возилу се налазило 11 полицајаца и сви су убијени од стране Диверзантско-извиђачке групе бригаде „3. мај”, а то њихов командант јасно наводи у свом извјештају од 13. априла 1993. године. У поменутом документу Бектић је навео да су идентификовали само четири полицајца, док за остале не наводи податке (Bektić, 1993, p. 1).

У пропагандном погледу, на прве, и по свему судећи и једине, податке о поменутом догађају наилазимо у чланку под називом *Идентификоване*

жртве масакра, који је објављен 15. априла 1993. године у новинама *Глас српски*.³ У чланку се наводи да је дописник Телеграфске агенције нове Југославије сазнао детаље масакра над заробљеницима у коме су војници тзв. АРБиХ припаднике МУП-а РС звјерски мучили, па докрајчили ударцима сјекиром, вилама и маљевима, да би затим масакрирана тијела спалили (*Identifikovane žrtve masakra*, 1993). Угљенисана тијела српских полицајаца, од којих је најстарији имао 29 година, идентификована су уз велике тешкоће у Дому здравља у Бајиној Башти о чему постоји доказ у виду фото-документације са обдукције и идентификације (*Dokumentacija sa identifikacije*, 1993). Да је ријеч о истом догађају, свједочи чињеница да се имена идентификованих младића поклапају са именима која је навео командант у Извјештају Оружаним снагама Сребреница од 13. априла 1993. године (*Bektić*, 1993).

Поменути чланак из новина *Глас српски* може се посматрати као пропагандни јер је навео податке који су требали да покажу суровост непријатељских војника, односно начин на који су млади припадници МУП-а РС мучени и убијени. Да је ријеч о бијелој пропаганди свједочи чињеница да ниједан сегмент у том чланку није тежио преувеличавању чињеничног стања, него је на одређени начин и прилагођен јавности јер нису написане све појединости које су наведене у извјештајима са идентификација. Поред тога, уз пласирану вијест у чланку нијесу објављени неки додатни елементи који би могли појачати утицај на јавно мњење, као на примјер фотографије полицајаца које би указивале на њихову младост. Такође, у ратном периоду није била ријеткост да се у медијима представљају одређени сегменти са идентификација или обдукција, па се и у овом конкретном случају могла искористити нека од фотографија сличног садржаја која би доказала бруталан начин на који су убијени. Да ли због употребе бијеле пропаганде или неких очигледних недостатака пропагандног дјеловања, овај догађај није доживио значајнији одјек у домаћој и иностраној јавности, нити је поменут у извјештајима Уједињених нација (у даљем тексту: УН), док ћемо са друге стране примијетити колико дубоко методи црне пропаганде могу оставити трага када је ријеч о догађају који је везан за гранатирање школског игралишта у градском дијелу општине Сребреница 12. априла 1993. године.

Примјер црне пропаганде

Прије него што се образложе пропагандне активности везане за гранатирање школског игралишта у Сребреници 12. априла 1993. године, потребно је описати какво је стање владало непосредно пред тај догађај на том простору. Чини се да је најтеже појаснити демографско питање, јер за период 1993. године такве врсте анализа нијесу рађене, па се може говорити искључиво о процјенама. Прва проблематика је везана за попис становништва који је 1991.

³ Аутор током истраживања није наишао на друге чланке у виду пропагандне активности везане за поменути догађај, осим чланка који се помиње у тексту.

године спроведен у Социјалистичкој Федеративној Републици Југославији. Међутим, из разлога што су ратни сукоби куцали на врата, никада није званично верификован.⁴ Из тих разлога данас налазимо двије редакције поменутог пописа, хрватску и српску, гдје се по питању Сребренице могу наћи одређена одступања. Наиме, према хрватској редакцији у општини је живјело укупно 36.666 становника, од тога 27.572 Муслимана, 8.315 Срба и 779 осталих.⁵ Према српској редакцији укупан број становника био је 37.211, од чега су 27.118 били Муслимани, 9.381 Срби и 712 остали (Popis, 1998). Важан фактор који је утицао на број становника у општини, поред ратних страдања са обје стране, било је исељавање великог дијела српског становништва још од 1992. године усљед протјеривања и страха за сопствени живот. Уз то, треба имати у виду да се у Сребреници налазио и одређени број муслиманских избјеглица из околних општина. Конкретно, прољећа 1993. године, према Извјештају генералног секретара УН-а, говори се о „8.000–9.000 избјеглица” које су требале бити евакуисане у Тузлу (Izvještaj 53/55, 1999, p. 18). Ако све ово имамо у виду, може се процијенити да је у Сребреници током прољећа могло боравити између 35.000 и 36.000 становника, већином Муслимана, укључујући и избјеглице. Тај број је, по свој прилици, могао бити и мањи о чему свједочи акт који је предсједник Предсједништва општине Сребреница Фахрудин Салиховић послао 11. јануара 1994. године Заводу за статистику тзв. Републике Босне и Херцеговине, у коме наводи да у том периоду у Сребреници борави 27.255 људи, јасно наводећи да ту информацију не треба „давати на увид међународним организацијама, јер ми са истим калкулишемо са бројем од 45.000 становника” (Salihović, 1994, p. 1).

Ситуација на територији општине Сребреница била је напета од почетка сукоба, а нарочито се заоштрила када је 8. маја 1992. године из засједе убијен првак Српске демократске странке и посланик у Скупштини Социјалистичке Републике Босне и Херцеговине Горан Зекић. Интересантна је чињеница да је за овај чин извршитељ добио ратно одликовање. Затим, идућег дана, муслиманске формације под још увијек неформалном командом Насера Орића преузеле су контролу над градом, те су протјеривали малобројне преостале Србе (Којић, 2016). Након ових догађаја, због сигурности, српско становништво из Сребренице је одлучило да масовно напусти град. Од тог периода па до напада на Скелане 16. јануара 1993. године, када су снаге тзв. АРБиХ убиле 57 Срба⁶, вођене су константне борбе у којима су неспорно страдали војници

⁴ Посљедњи попис у Социјалистичкој Федеративној Републици Југославији спроведен је током прољећа 1991. године. Из разлога што су међунационалне тензије у том периоду биле увелико изражене, попис из 1991. године никада није верификовала Скупштина Социјалистичке Федеративне Републике Југославије.

⁵ Хрватска редакција пописа из 1991. године доступна на званичној интернет страници Статистике: <http://www.statistika.ba/>.

⁶ Податак преузет из електронске базе Републичког центра за истраживање рата, ратних злочина и тражење несталих лица (у даљем тексту: РЦИРЗ).

обје зараћене стране. Овим нападом је заокружена територија муслиманске енклаве Сребреница, која је засигурно тада била етнички најчистије подручје у ратној Босни и Херцеговини. Ово су управо били разлози због којих је ВРС одлучила да покрене велику контраофанзиву према муслиманским јединицама у Сребреници. За свега неколико седмица, муслиманске снаге су биле у потпуности поражене и сведене само на градско језгро. Анализирајући доступну архивску грађу могло би се рећи да је негдје од тог тренутка кренула жестока муслиманска пропаганда о великом броју цивила који се налазе заробљени у Сребреници, па су са тим циљем и привремено задржали команданта Заштитних снага Уједињених нација (у даљем тексту: УНПРОФОР) у Босни и Херцеговини генерала Филипа Мориона (Philippe Morillon). Да ситуација није била тако црно-бијела свједоче дешавања из марта 1993. године, попут оног када су у Сребреницу улазили хуманитарни конвоји или када је ВРС дозволила евакуацију, раније поменутих, 8.000 до 9.000 цивила из Сребренице према Тузли. Међутим, почетком априла евакуацију су прекинуле снаге тзв. АРБиХ које су биле под командом Насера Орића (Čekić, 2012). Током априла 1993. године, муслимански борци су покушали да изврше контраофанзиву што је довело до интензивирања сукоба и гранатирања Сребренице 12. априла 1993. године од стране ВРС.

О поменутом догађају постоји велики број новинских чланака насталих на основу саопштења за штампу УНПРОФОР-а или изјава њихових посматрача. Свакако, гранатирање ужег центра Сребренице се не доводи у питање и јасан доказ дјеловања ВРС доноси Извјештај Братуначке бригаде о дјеловању артиљерије на правцу Жути Мост – Поточари – Сребреница од 12. априла 1993. године (Свјетинović, 1993). У таквим околностима ни тзв. АРБиХ није мировала, о чему свједочи извјештај УН-а у којем можемо наићи на информације да је из самог града ка положајима ВРС дјеловано тенковском ватром (Boyd, 1993). Овакво стање нас упућује на чињеницу да су у околини Сребренице, као и у самом градском језгру, вршена редовна борбена дејства која су уобичајена за рат. Међутим, анализом међународних новинских чланака, супротстављајући их примарним и секундарним изворима везаним за гранатирање школског игралишта у самом центру Сребренице за наведени датум током којег је наводно страдао велики број цивила, примјећујемо одређене недоследности.

Прве информације о гранатирању, као и о броју страдалих и рањених на школском игралишту у Сребреници налазе се у саопштењу за штампу које је 12. априла 1993. године припремио портпарол УНПРОФОР-а Шенон Бојд (Shannon Boyd). Овај документ садржи интерпретиране ријечи генерала Ларса-Ерика Валгрена (Lars-Eric Wahlgren) из којих је јасно да ни УНПРОФОР није имао прецизне податке о броју страдалих и да се ослањао на процјене:

Генерал Валгрин рекао је да је, по свој прилици, након јутрошње тенковске ватре из центра града током поподнева услиједило гранатирање. Према

процјенама, том приликом је погинуло 35 људи, а рањено је 68; сви су били цивили. (Boyd, 1993, p. 2).

Истог дана у вечерњим часовима генерал Ларс-Ерик Валгрин је послао допис Радовану Караџићу како би га обавијестио о ситуацији у Сребреници. Овом приликом генерал потврђује да је процијењено да је 35 људи страдало у гранатирању, док је њих 68 рањено. Даље наводи да га је посматрач обавијестио да је лично видио и избројао 14 погинулих, од којих је седам било на путу испред зграде школе, па самим тим имамо увид у чињеницу да тог дана није било страдалих усљед гранатирања искључиво на школском игралишту (Wahlgren, 1993, p. 2).

Први пропагандни чланак⁷ везан за гранатирање школског игралишта изашао је 13. априла 1993. године у британском *Индепенденту* (Independent), у коме се наводи да су снаге ВРС гранатирале Сребреницу и том приликом усмрatile 56 особа, а да је било 68 рањених лица, без прецизирања да се бројеви односе искључиво на школско игралиште. За тврдњу о поменутом броју смртно страдалих и рањених аутори чланка нијесу навели прецизан извор, али постоји могућност да су информацију добили или преузели од званичника УН-а Џона Мекмилана (John Mc Millan), на чију изјаву наилазимо у сљедећим редовима. Наиме, он је навео да се очекује да у наредна 24 сата повредама подлегне десет рањених лица, као и да је највише жртава страдало на школском игралишту. Поред тога, пренесена је и изјава портпарола УН-а Берија Фруера (Berry Frewer), који је нагласио да се вјерује да су све жртве били цивили јер је град био под српском опсадом у трајању од годину дана, па је у њему било заробљено 60.000 Муслимана (Tanner & Barber, 1993). Такође, наведеног датума, још једне британске новине, *Тајмс* (The Times), на основу информација репортера из Њујорка и Београда, извјештавале су о гранатирању Сребренице. Не наводећи прецизно школско игралиште, у овом чланку се истиче да је током гранатирања погинуло 35 људи. Интересантно је да овдје можемо прочитати вијест да је Алија Изетбеговић, који се у том тренутку налазио у Меки, упутио апел исламским земљама како би дјеловале и сачувале његов народ од српских снага, искористивши овај догађај у самом старту као подлогу за пропагандни материјал (Bone & Trevisan, 1993).

Истог дана шпански *Ел њаис* (El Pais) је објавио да је најмање 30 особа страдало у Сребреници приликом гранатирања. Иако се број убијених разликује у односу на чланак у *Индепенденту*, *Ел њаис* такође наводи да се 60.000 Муслимана налази заробљено у граду усљед српске опсаде (Tertsch, 1993).

Сљедећег дана, 14. априла 1993. године, *Њујорк њајмс* (The New York Times) је објавио чланак у коме је наведено да је приликом гранатирања убијено више од 50 цивила који су се налазили у Сребреници (Burns, 1993). Истог дана је објављен чланак у *Вашингтон посту* (The Washington Post) гдје се наводи да је умрло 56 људи укључујући и петнаесторо дјеце. Ни у овом чланку аутор

⁷ Први пропагандни чланак на који је наишао аутор приликом истраживања.

није навео извор за информације које је изнио, али се може закључити да се служио изјавом званичника УН-а. Тако, даље у чланку можемо прочитати изјаву за репортере Лерија Холингворда (Larry Hollingworth), званичника УН-а са боравком у Сарајеву:

Надам се да ће војни командири који су наредили гранатирање Сребренице изгорети у најгорем кутку пакла (...). Надам се да ће заувјек имати ноћне море. Надам се да ће њихови снови бити испрекидани вриштањем дјеце и плачем мајки. (Mann, 1993, p. A32).

Такође, као и у претходна два поменута чланка, ни у овом из *Вашиниџион њосџа* није изостављен дио о 60.000 муслиманских становника и избјеглица заробљених у самом граду од стране српских снага у трајању од скоро годину дана, уз разлику да се аутор позива на извјештај неименованог УН посматрача из Сребренице (Маан, 1993).

Затим, британски *Тајмс* (The Times) је 16. априла 1993. године извјештавао о гранатирању Сребренице позивајући се на извјештај комесара УН за избјеглице Луиса Џентајла (Louis Gentile). У чланку репортера Маркуса Танера (Marcus Tanner) под називом *Крвава ноћна мора Сребренице* (The bloody nightmare of Srebrenica) наведено је да је школско игралиште гранатирано у тренутку када су на њему тинејџери играли фудбалску утакмицу, као и да је виђено 14 мртвих тијела. Уједно је наведено да не постоји тачна евиденција УН-а о броју страдалих у гранатирању центра Сребренице тог дана. За разлику од претходних новинских чланака овдје се наводи, према нешто ранијим извјештајима Џентајла, да је процјена броја људи који су боравили у Сребреници око 28.000 (Tanner, 1993).

Пропагандно извјештавање о гранатирању је настављено и у наредним данима, па је 24. априла 1993. године начелник Ратне болнице у Сребреници доктор Недрет Мујкановић дао Чаку Судетићу (Chuck Sudetic) интервју о овом догађају за *Њујорк џајмс* (The New York Times). Том приликом он је навео да је на школско игралиште у тренутку док су дјеца играла фудбал пало седам ракета из ВБР-а. Затим је нагласио да је одмах умрло 36 људи, а да је стотину двоје било тешко рањено (Sudetic, 1993). Међутим, Мујкановић је 2005. године као свједок на суђењу Насеру Орићу пред Међународним кривичним судом за бившу Југославију промијенио исказ, те је свједочио да је приликом бомбардовања убијено „више од 100 људи, док је исти број био теже рањен” (Мујкановић, 2005, p. 5194).

Из наведених чланака је јасно да се није ширила пропаганда само за дјеловања од 12. априла 1993. године, иако је свакако гранатирање било у фокусу. Заправо, уочава се тенденција да се Срби окарактеришу као злочинци на том подручју од самих почетака непријатељства. Свакако треба поменути и да број од „60.000 заробљених Муслимана”, који је најчешће понављан у пропагандним чланцима, такође подлијеже различитим интерпретацијама и

јасно указује да инострани медији нису могли имати прецизне информације. У том контексту треба поменути званични допис датиран 4. априла 1993. године путем којег је начелник Главног штаба тзв. АРБиХ Сефер Халиловић обавијестио команданта УНПРОФОР-а за бившу Југославију Ларса-Ерика Валгрена да се у Сребреници налази „око 60.000 голоруких грађана Сребренице и избјеглица из Церске и Коњевић Поља” (Halilović, 1993a, p. 1). Само дан касније, Халиловић опет обавјештава Валгрена да се ипак у Сребреници налази „70.000 изнемоглог и измученог становништва” (Halilović, 1993b, p. 1). Затим, ту је и допис Штаба врховне команде оружаних снага тзв. Републике Босне и Херцеговине упућен Венсу, Овену, Билу Клинтону и званичницима УН-а и УНПРОФОР-а од 16. априла 1993. године, у коме је написано да се до тог периода број становника повећао и да се у центру Сребренице налази „80.000 жена, дјеце и старијих људи” (Šiber, 1993, p. 1).

Информације о броју страдалих током гранатирања школског игралишта, као што примјећујемо, у поменутих новинским чланцима су различите. Могло би се рећи да то није чудно, јер и у документима тзв. АРБиХ такође наилазимо на контрадикторности. Наиме, у Информацији о борбеним дејствима Штаба врховне команде оружаних снага тзв. АРБиХ о догађајима у Сребреници за дан 12. април 1993. године наводи се следеће:

Непријатељ и даље дивљачки напада по самој Сребреници (маузерови специјалци) гдје је поред 50 погинулих цивила у ратну болницу примљено још 60 рањених бораца. Агресор дјелује из реона Саса минобацачима, хаубицама, тенковима, ПАТ-овима, ПАМ-овима.

Наше снаге држе достигнуте линије одбране и повремено одговарају на провакације непријатеља. (Informacija, 1993a, p. 1).

Истог дана када је настао цитирани документ, 13. априла 1993. године у 15.30 часова, Прес центар Ратног предсједништва општине Сребреница издао је саопштење о ситуацији у самом граду поводом гранатирања дан раније. У тексту се наводи да је погинуло „52 људи и рањено 84”, притом јасно наглашавајући да до периода издавања саопштења није било гранатирања за тај дан (Saorštenje, 1993a, p. 1). Само сат и по касније, Прес центар је издао још једно саопштење у коме, на основу информација раније споменутог доктора Недрета Мујкановића, наводе исти број смртно страдалих, са нагласком да су „сви данашњи догађаји у Сребреници у сјени јучерашњег масакра” (Saorštenje, 1993b, p. 1).

Дакле, из поменутих докумената постаје јасно да 13. априла 1993. године до 17 часова није било гранатирања Сребренице, а увидом у осталу документацију везану за тај датум нигдје се не наилази на податке о таквим активностима до краја дана. Међутим, једино у Информацији о борбеним дејствима Штаба врховне команде оружаних снага тзв. АРБиХ, која је везана управо за 13. април, наводи се да су српске снаге из ВБР-а интензивно гранатирале по центру Сребренице при чему су погинула 52 цивила и рањено 57 (Informacija,

1993b, p. 1). Читајући поменуте информације за оба датума, стиче се утисак да је општина гранатирана два дана у континуитету, као да је и другог дана гранатирања страдало такође педесет двоје људи. Ако сагледамо из овог угла, остаје непознаница шта је узрок томе да Штаб врховне команде два дана заредом извјештава, по свему судећи, о истом догађају, наводећи притом различите податке. Уз то, није наодмет поменути начелника Управе за морал Штаба врховне команде тзв. АРБиХ Ивана Бригића који је 13. априла у Информацији везаној за стање морала навео да су током гранатирања Сребренице претходног дана погинула 123 цивила, што додатно појачава већ створену конфузију (Brigić, 1993).

Готово у свим чланцима примјетна је велика улога УНПРОФОР-а, који можда и није имао директну намјеру да послужи као основа за црну пропаганду. Заправо, једноличност њихових извјештаја била је упориште политичком руководству Муслимана за ширење манипулативног садржаја преко сопствених гласила и иностраних медија, са циљем да се Срби представе као хладнокрвни злочинци. Као примјер такве праксе може послужити седмични извјештај за период од 11. до 18. априла 1993. године Команде УНПРОФОР-а стациониране у Кисељаку, гдје се у дијелу који се односи на источну Босну наводе подаци о гранатирању Сребренице, уз закључак да је у периоду о коме извјештавају убијено најмање 40 људи, без одреднице да су посриједи цивилна лица (Weekly Infsum, 1993, p. 2). Поред чињенице да су се у изјавама њихових посматрача појављивали знатно већи бројеви везани за муслиманске жртве од 12. априла, интересантно је и то да се ниједна реченица не односи на нападе према Србима и њихове губитке, о чему свједоче чак и документи тзв. АРБиХ. У овом извјештају нема података о страдању 23 лица српске националности на територији Сребренице за период о којем је ријеч, међу којима је и 11 припадника МУП-а о којима је писано у претходном поглављу.⁸

У Оптужници против Радована Караџића и Ратка Младића пред Међународним кривичним судом за бившу Југославију, у оквиру дијела који се односи на *Гранатирање мјеста на којима су били окупирани цивили*, наведени се терете за убиство 15 цивила на локацији игралиште у Сребреници (Optužnica, 1995). Индикативно је да се у Оптужници од 14. новембра 1995. године тај случај не помиње, нити у каснијим оптужницама против поменутих лица.⁹ Стога се закључује да нису постојали докази у вези са гранатирањем школског игралишта који би поткријепили тај случај у наредним оптужницама. Када је ријеч о свједочењима пред Хашким трибуналом, поред раније поменутог свједочења доктора Недрета Мујкановића, у предмету против Насера Орића, 13. јула 2005. године, свједочио је и један од преживјелих,

⁸ Подаци о броју страдалих Срба у периоду од 11. до 18. априла 1993. године преузети из електронске базе РЦИРЗ.

⁹ Оптужнице доступне на сљедећим линковима: <https://www.icty.org/bcs/case/karadzic/#ind> и <https://www.icty.org/bcs/case/mladic>.

Сеад Бекрић, који је током гранатирања игралишта остао без вида. На питање колико је људи убијено или рањено на игралишту Бекрић је пред судом одговорио: „Колико сам ја схватио, тог дана је убијено око 60, 62 људи а тог дана је било рањено преко 100 људи. Мировне снаге УН-а нису биле тамо у то вријеме” (Bekrić, 2005, p. 9586).

Иако је вјероватно посриједи једино сјећање на догађаје са школског игралишта потекло од свједока за којег са сигурношћу можемо тврдити да је био на лицу мјеста, ово свједочење нам опет даје информације о броју погинулих другачије од оних које су раније наведене. Пошто је овдје ријеч о свједоку догађаја који је као дјечак доживио трауматично искуство његово свједочанство се мора узимати са резервом. Морамо водити рачуна о томе каква је била његова улога у самом догађају, односно каква је била његова могућност, у складу са његовим тадашњим положајем, осјећањима и околностима, да вјерно репродукује истину. Методолошки посматрано, свједоци често имају тенденцију, чак и у односу на догађаје са којима су директније повезани, да се понашају као неко други ко је тим истим догађајима присуствовао, односно као да их је доживјела трећа особа. Ова карактеристика се нарочито везује за дјецу, која када свједоче о догађајима из дјетињства најчешће их поистовјећују са причама које су чули од треће особе, а не са личним доживљајем. Уз то, појам свједока се кроз вријеме појављивао у оним областима обухваћеним сумњом, са јасно отвореном могућношћу да је посриједи нешто што не води ка потпуној истини. Колико год свједок изгледао поуздано, на шта нас у овом конкретном случају упућује информација да је Сеад Бекрић током гранатирања био на игралишту, увијек је потребно његово свједочење пропустити кроз сито критичких захтјева које поставља историјска методологија и упоредити са осталим изворима који су нам доступни (Katroga, 2011, 52–53).

Парадигма, створена манипулисањем око броја страдалих на постулатима црне пропаганде, настављена је и у наредном периоду са тенденцијом да постане саставни дио историјског памћења бошњачког народа и уреже се дубоко у историографију. Тако Насер Орић у својој књизи под називом *Сребреница свједочи и ојшужује: Геноцид над Бошњацима у источној Босни (средње Подриње), април 1992 – септембар 1994.* наводи да је на школском игралишту од граната страдало 66 и тешко рањено више од 80 грађана, напомињући да не укључује лица која су подлегла повредама у болници (Orić, 1995, p. 182). Имајући у виду да се, не само код Орића него и у другим пропагандно пренесеним сјећањима, често помињу рањеници који су потенцијално могли подлећи повредама, важно је напоменути да се увидом у билтене Министарства здравља тзв. Републике Босне и Херцеговине може утврдити да у периоду од 12. до 19. априла 1993. године није било умрлих у сребреничкој болници (Bilten br. 53, 1993), док је за период од 5. до 11. априла 1993. године уписано да је умрло 76 особа у Сребреници, Жепи и Горажду (Bilten br. 51, 1993).

Поменути процес се наставио и у књизи свједочанстава *Самртно сребреничко љето*, гдје се у оквиру поглавља које говори о историји Сребренице наводи да је „од посљедица гранатирања испред средњошколског центра, на лицу мјеста, погинуло 36, а тешко рањено 87 особа” (Samrtno srebreničko ljet, 1998, p. 11). Даље, на страни 151 проналазимо изјаву А. Б. из Поточара у којој можемо прочитати: „Најтужнији дан током 1993. године у Сребреници био је 12. април. Тада је агресор узео 56 живота младих људи у Сребреници.” Према извору којег је приређивач сматрао вјеродостојним да га уврсти у књигу свједочанстава, „сви погинули у том масакру 12. априла сахрањени су у Казанима иза бензинске пумпе у Сребреници” (Samrtno srebreničko ljet, 1998, p. 151). Затим, у *Босанској књизи мртвих*, аутора Мирсада Токача, који за дан 12. април 1993. године наводи посве другачије цифре везане за смртно страдале, Токача је евидентирао за поменути датум 11 страдалих цивила и 33 страдала војника (Токача, 2012). О овом догађају је своја сјећања записао и Емир Суљагић у књизи под називом *Разледница из роба*:

Није то био крај мука, српски напади нису јењавали, око стотину људи погинуло је на школском игралишту у Сребреници у само једном артиљеријском нападу на град; из транспортера збуњених и препаднутих канадских војника, док су рањенике изломљених удова возили у болницу, путем се циједила крв. (Suljagić, 2005, p. 99).

Пропагандни чланци су оставили трагове, у мањем облику, и у иностраној историографији. Тако се у књизи под називом *Етнички конфликти и међународна интервенција: Криза у Босни и Херцеговини, 1990–93 (Ethnic Conflict and International Intervention: Crisis in Bosnia – Herzegovina)* наводи да је приликом гранатирања Сребренице убијено 56 особа. Извор за ову тврдњу аутори су пронашли управо у чланку *Њујорк џајмса* од 13. априла 1993. године, који је већ анализиран као један од првих црнопропагандних чланака (Burg & Shoup, 2015, p. 140).

Публика пропагандну информацију из медијских садржаја користи на себи својствен начин, а позната је разлика у односима како неку такву информацију прихватају мање и веће социјалне групе. Већа је вјероватноћа да нека информација промијени цјелокупан друштвени дискурс једне мање заједнице, за разлику од већих (Dilmen, 2010). Класичан примјер за то су информације везане за случај који је анализиран, које су доспјеле у медије и које су као такве од стране наведених медија креиране и пласиране у јавност, што представља први корак. Други корак се односи на одјек тих информација код публике, на шта свакако аналитички треба обратити пажњу. У овом конкретном случају видимо да у иностраној јавности интерпретирање поменутих информација није оставило већих трагова, док је на територији Босне и Херцеговине најприје дошло до тзв. чаршијских прича што је резултирало тиме да лажни наратив уђе у историографију и меморијализацију. Ово

нам свједочи о томе колико парадигма наметнута у медијима може постати тврдокорна, а то води ка спријечавању било каквог преиспитивања успостављених стандарда и флоскула (Vuković, 2018). Да је и овдје ријеч о таквој врсти кретања свједочи нам чињеница да се почев од 2008. године у знак сјећања на страдале организује неки облик комеморативног скупа у близини спомен-плоче постављене на школском игралишту. Пратећи новинска извјештавања са комеморација запажа се да се појављују двије спомен-плоче са различитим текстом у различитом временском раздобљу. Прву спомен-плочу су 2008. године, након вјерског обреда поглавара Исламске заједнице у Босни и Херцеговини реис-ул-улеме Мустафе Церића, откриле представнице бошњачких жртава Мунира Субашић и Хатица Мехмедовић (Ćirković, 2008). На тој плочи је уклесано да је на том мјесту 12. априла 1993. године од српског гранатирања страдало више од 70 и рањено више од 100 цивила из Подриња. Међутим, поменута спомен-плоча више се не налази на том мјесту јер је 2013. године, током обиљежавања двадесетогодишњице овог догађаја у присуству тадашњег начелника општине Ђамила Дураковића, на идентичном мјесту на школском игралишту откривена нова спомен-плоча. Овога пута уклесани текст је био другачији него на првој плочи, па је написано да је на том мјесту убијено 74, а рањено око 100 особа из Сребренице и Подриња. Занимљива чињеница је и да чланак на порталу Вијести.ба, који нам даје информацију о откривању нове плоче, носи назив који се супротставља новом уклесаном тексту и гласи: *20 година од убиства 73 Бошњака у Сребреници* (20 godina od ubistva, 2013). Због чега је дошло до замјене плоча и текста који се налази на њима није познато. Могуће је да су посриједи само оштећења која проузрокују временски услови, уколико се узме у обзир да се плоча налазила на отвореном, али у сваком случају није уобичајено да се приликом реконструкције спомен-плоча мијења сам текст који даје основне информације о страдању.

Готово сваке године на тај датум бошњачки новинари преносе изјаве свједока догађаја, које могу сразмјерно јако да утичу на креирање мишљења нарочито ако је ријеч о проблематици која у науци није довољно обрађена. Овакве информације пласиране од медија у данашњим медијатичким друштвима пријете да постану истине, јер како је то примијетио шпански академик и новинар Игнацио Рамоне (Ignacio Ramonet) „понављање вриједи колико и доказивање“ (Vuković, 2018, p. 183). На примјер, на сајту Дојче веле (DW) можемо наћи чланак од 12. априла 2014. године аутора Маринка Секулића под називом *Сребреница: Масакр на школском игралишту*. Секулић је том приликом пренио изјаву предсједнице тадашњег Актива жена у Сребреници Фатиме Хусејновић, коју је она сачувала у својој књизи и која гласи:

Сребреница, 12. април 1993. године. Лијеп и сунчан, неуобичајено миран дан. На школском игралишту весеље и свирка. Сазнао народ за демилитаризацију Сребренице па се окупио да се мало провесели. Наједном, у рано поподне (око 15 сати) киша граната се осула на град. (...) Питам: Гдје су пале гранате?

Одговарају: На школско игралиште, има много мртвих и рањених! (...) Дође ми идеја, да бисмо ми жене могле очистити игралиште и да то морамо организирати. Идем путем и размишљаам шта и како даље. Код робне куће срећем Н. М., ратног хирурга из Тузле. Кажем му шта сам видјела и шта намјеравам. Он ми је саопштио број настрадалих и рекао да треба убрзо почети сједница општинског предсједништва. Предложио је да тамо изнесем своју идеју. Одем брзо у Општину. Напишем захтјев да организујемо прикупљање остатака настрадалих цивила на игралишту и њихову сахрану на једном мјесту. (...) Сјутрадан су нам се из Цивилне заштите придружила још три човјека да с нама иду у Казане на гробље да ископају мезар. Са оном тројицом људи из школе и неколико жена добро конзервиране остатке смо закопали, обиљежили мјесто и замолили све учеснике ове церемоније на гробљу да сви добро запамтимо гдје смо закопали остатке... (Sekulić, 2014).

Да су настрадали у гранатирању игралишта укопани на мезарје Казани свједочи и Адел Шабановић, још један свједок догађаја, чије ријечи је пренио портал Издвојено.ба 12. априла 2021. године у чланку неименованог аутора под називом *СРПСКИ ЗЛОЧИН ЗА КОЈИ НИКО НИЈЕ ОДГОВАРАО: Дан кад је на школском дворишту у Сребреници најрављен масакр над Бошњацима: „Сјећам се и сад пореданих тијела уз зид основне школе прекривених декама тешко је било гледати у каквом су стању. У ноћи су укопани у Мезарје Казани и клањана Ценаза”* (Srpski zločin, 2021).

Да у будућем периоду можемо очекивати да се настави тренд раста броја смртно страдалих, упућује нас, између осталог, новински чланак од 12. априла 2022. године посвећен 29. годишњици гранатирања школског игралишта, у коме се наводи да је том приликом убијено „105 бошњачких цивила” (Obilježena 29. godišnjica, 2022). Уз то, у документарном филму Авде Хусеиновића под називом *Овамо далеко – айенџај на Босну*, премијерно приказаном 01. марта 2022. године, Насер Орић наводи да је приликом гранатирања Сребренице пред основном школом страдало преко 150 цивила (Huseinović, 2022).

Као што можемо примјетити у неким од изјава директних или индиректних свједока догађаја на које можемо наићи у виду сјећања на гранатирање школског игралишта, наводи се да су страдали у том догађају покопани у мезарју Казани које се налази у општини Сребреница. Међутим, обиласком поменутог мезарја могу се пронаћи гробна мјеста 13 особа за чији датум смрти се наводи да је 12. април 1993. године. Свих 13 су припадници тзв. АР БиХ, о чему свједочи и то да се њихова имена налазе у књизи Насера Орића и у бази Федералног министарства за питања бораца и инвалида одбрамбено-ослободилачког рата (Orić, 1995).¹⁰ Једно од тих лица је било малољетно у тренутку погибије, али је без сумње било војник. Поред наведених

¹⁰ На сајту Федералног министарства за питања бораца и инвалида одбрамбено-ослободилачког рата налази се регистар бораца тзв. АРБиХ на коме се може провјерити колико је које лице имало дана проведених у армији. Детаљније на линку: <https://fmbi.gov.ba/>

војника, на гробљу се налази и мезар Ханифе Пашић на коме се не наводи тачан датум смрти, али се на основу других извора може утврдити да је она страдала спорног датума приликом гранатирања Сребренице у непосредној близини игралишта (*Zločinci i žrtve*, 1995, p. 94). Водећи се неким од наведених сјећања свједока у којима се изричито наводи да су страдали покопани на поменутом мезарју, аутор овог рада се обратио захтјевом Институту за нестала лица Босне и Херцеговине са питањем да ли су на микролокалитету мезарје Казани вршене ексхумације и уколико јесу да се доставе генералијски подаци о лицима која су ексхумирана (*Zahtjev*, 2022, May 20). Дана 09. јуна 2022. године аутор је примио одговор на захтјев у коме је наведено да су у два наврата вршене ексхумације на локалитету мезарја Казани, али не у самом мезарју него у непосредној близини, уз само мезарје. Даље се у одговору наводи: „Током ексхумације која је извршена 2004. године нису пронађени посмртни остаци док су посмртни остаци пронађени током ексхумације која је извршена 2019. године, такођер уз мезарје Казани.” (*Odgovor*, 2022, June 9).

Посмртни остаци ексхумирани 2019. године су идентификовани и припадају лицу које је нестало у догађајима 1995. године, наведено је у одговору, па самим тим оно нема везе са догађајем о којем је ријеч у раду (*Odgovor*, 2022, June 9). Поред тога, у складу са одговором Института за нестала лица, очито нису вршена ископавања на самом гробљу па се поставља питање због чега је то тако. Имајући у виду праксу рада поменуте институције и њених претходница ексхумације су вршене, и врше се, на оним локалитетима за које постоје било какве информације да би се могло доћи до посмртних остатака, па се може закључити да нико није обавијестио надлежне институције да на самом мезарју има потенцијалних људских остатака који би могли припадати жртвама гранатирања школског игралишта.

Дакле, уколико анализирамо наведене изјаве свједока да су сви страдали укопани у мезарју Казани, као и другу доступну архивску грађу и литературу, можемо утврдити да је 12. априла 1993. године током гранатирања школског игралишта у Сребреници страдао један цивил и 13 војника, чија имена су наведена у *Табели др. 1*.¹¹ Важно је напоменути да је број од 14 страдалих у складу са већ поменутиим дописом генерала Ларса-Ерика Валгрена упућеним Радовану Караџићу, гдје Валгрена наводи да га је УН посматрач обавијестио да је лично видио 14 мртвих тијела. Поред тога, увидом у већину извора о овом догађају насталих на дан гранатирања или непосредно након догађаја, попут раније поменутих новинских чланака или извјештаја тзв. АРБиХ, запажамо да се информације у већини њих не односе искључиво на школско игралиште него на цјелокупно градско језгро, те нас то јасно упућује на закључак да је

¹¹ Табела је састављена на основу анализе архивске грађе, литературе и изјава директних и индиректних свједока. Датум смрти свих лица која се наводе у табели је 12. април 1993. године, јер је увидом у билтене Министарства здравља тзв. Републике Босне и Херцеговине, поменуте у овом раду, утврђено да није било лица која су подлегла повредама у будућем периоду.

страдања било и ван игралишта. Такође, у складу са Извјештајем Братуначке бригаде о дјеловању артиљерије ВРС, јасно је да тога дана школско игралиште није било једина мета гранатирања. Да је било жртава и на другим локацијама које су гранатиране, осим оних на игралишту, упућују нас и извјештаји УН-а, који нам уз то дају информације да је тзв. АРБиХ такође отварала топовску ватру. На основу историјске грађе наведене у овом раду, аутор је утврдио да је у гранатирању Сребренице и свим ратним дејствима која су на територији општине вођена током 12. априла 1993. године, не укључујући локацију школског игралишта, максимално могло смртно страдати још 18 лица. Управо је сабирање броја страдалих на игралишту и ван њега довело до манипулисања информацијама, које је искориштено као пропагандни материјал, па у медијима како тада, тако и данас, наилазимо на знатно увећан број страдалих на школском игралишту. Тај број, као што смо могли видјети, из године у годину се знатно увећава, па се данас креће у просјеку од 74 до 150 лица и као такав пријети да уђе у колективно памћење, иако није у складу са стварним стањем. Уз то, пропагандисти су искористили и синтагму „школско игралиште” да би утицали на емоције читалаца и створили ефекат који подразумејева страдање дјецe, а увидом у Табелу 1 јасно је да је страдало само једно малољетно лице, које је према свој доступној документацији без сумње било војник.

Табела 1

Презиме	Име оца	Име	Година рођења	Статус
Аљић	Зилџија	Сејудин	1974.	Војник
Бектић	Захид	Сенад	1976.	Војник
Гобељић	Смајо	Сафет	1966.	Војник
Гобељић	Мехо	Фадил	1969.	Војник
Исаковић	Омер	Халил	1974.	Војник
Јашаревић	Мујо	Муниб	1968.	Војник
Мемишевић	Фахрудин	Ферид	1979.	Војник
Мерџић	Сафет	Саиб	1973.	Војник
Пашић		Ханифа	1937.	Цивил
Попић	Рамо	Расим	1968.	Војник
Ћосић	Ахмет	Несиб	1957.	Војник
Хурић	Мушан	Фадил	1954.	Војник
Хусејновић	Хусејн	Осман	1975.	Војник
Хусић	Шевкет	Шевал	1975.	Војник

Закључак

Да су поменута два догађаја стављена у службу бијеле, односно црне пропаганде, показују нам доступни извори који су анализирани на начин да се из њих исцрпи све оно што они садрже. Посматрано кроз димензију времена, оба пропагандна метода садрже одређене елементе успјешности, али без

сумње и мањкавости, и зато их је као засебне феномене неопходно посматрати кроз перспективе историјске науке.

Када описани примјер бијеле пропаганде ставимо у дихотомијски позитивно-негативни однос, прво што примјећујемо јесте да је ријеч о дефанзивном приступу који се без сумње заснива на чињеницама, о чему свједоче извори. Заправо, када спомињемо дефанзивизам мислимо на вијести о овом догађају које су доспјеле до јавности и биле су ограничене на мали број публике, па самим тим нијесу изазвале очекивани одјек. Умјесто ситуације да се изазове јача нетрпељивост према непријатељу, што је у основи и главни циљ употребе било које врсте пропаганде у рату, запажа се да је произведен чак и елемент кривице јер се насупрот њих налазила офанзивна пропаганда која је константним окривљавањем током читавог ратног периода Србе држала под сумњом.

Једно од основних начела пропаганде јесте да се мора водити рачуна о жељама оних којима је пропагандна активност намијењена, односно поједностављено пропагандно дјеловање требало би да буде у складу са очекивањима јавног мњења или је осуђено на пропаст. У овом конкретном случају и околностима које су владале у енклави која је била етнички очишћена од српског становништва, јавност је прижељкивала оптимистичне вијести о лакој пробијању линије, а не смрт својих сународника. На тај начин се долази до когнитивне дисонанце, односно до раскорака између обећане ситуације и оне неповољне у којој су људи схватили да су ратна дејства практично неизбјежна. Још једна негативна конотација овог конкретног примјера пропаганде јесте изостанак било какве фотографије која би указала на младост страдалих, или у крајњој линији наговијестила opak начин на који су убијени. Иако се заснивала на чињеницама, јавно мњење у то није имало увид јер фотографија, у односу на текст, неупоредиво увјерљивије остварује утисак о „стварном”. Негдје се закључује да је након пласирања ове вијести узбуђење јавности спало на минимум, а у наредном периоду пропагандисти нису ништа радили на томе да га подигну, играјући можда на карту понављања, карактеристичну за други описани случај.

Када о гранатирању Сребренице говоримо из угла медијског извјештавања, имајући на уму све што је у раду наведено, без сумње можемо говорити о примјеру црне пропаганде. Иако је ова врста пропаганде окарактерисана дефиницијом као негативна на дуже стазе, посматрано из угла пропагандисте она без сумње има и своје позитивне елементе. Описани примјер нам показује успјешност кохезије, јер се изабраним методима дошло до преувеличавања кризне ситуације и јачања постулата супротстављања једне непријатељске групе другој. Овај постулат је током цијелог рата био присутан, јер се од самог почетка радило на томе да Срби буду приказани као „агресори” и „злочинци” док су Муслимани били означени као супротна страна, односно она страна која није била на мети медијских предрасуда. Најприје је то било заступљено у

медијима са сједиштем у Сарајеву, а овај случај нам свједочи да се проширило и на иностране медије са циљем добијања наклоности међународне заједнице. Коришћење поменутих метода има за циљ и то да утиче и на политику непријатељске стране, али том приликом се свјесно иде у ризик уколико се непријатељ не одлучи на то да се оправдава пред јавним мњењем него да спроводи у дјело оно што се о њему говори или пише. Црна пропаганда је окарактерисана као негативна јер не поштује вјеродостојност информације, па уколико у том случају пропагандиста не води рачуна о реалности може да дође до бумеранг ефекта. Теоретски посматрано, црнопропагандни примјер анализиран у овом раду показује нам начин на који се стварају „угледни” извори са тежњом да постану априорни ауторитет за аудиторијум којем су намијењени. У овом случају пропаганда се служила једним опробаним и ефикасним триком – изјавама свједока или очевидаца. Свакако је јасно да је у периоду када је она настајала тако добијене информације било лако пласирати и тешко провјерити. Главна карактеристика у овом случају јесте што су ове пропагандне дјелатности, као што увиђамо, нашле пут до колективног памћења заједнице и историографије. Али главни непријатељ сваке пропаганде ове врсте и њених резултата, па и ове, јесте вријеме.

Литература

- 20 godina od ubistva 73 Bošnjaka u Srebrenici (2013, April 12) *Vijesti.ba*. <https://vijesti.ba/clanak/140891/20-godina-od-ubistva-73-bosnjaka-u-srebrenici>
- Baker, E. (1942). *Political Propaganda*. Cambridge University Press.
- Bekrić, S. (2005, July 13). *Trial Transcript*, Witness Sead Bekrić. IT-03-68-T, ICTY, p. 9586. <https://www.icty.org/x/cases/oric/trans/en/050713ED.htm?fbclid=IwAR3hQXGnLTWN3khDiqXUe7QI7BilQcWTJ-e7u4s7esi11MczDT0bE-21jwc>
- Bektić, N. (1993, April 13). *Izвјештај k-dantu OS Srebrenica*. Armija Republike BiH, Brigada „3. maj”. ICTY 01239639.
- Bilten br. 51*. (1993, April 5). Republički štab за здравство и социјалну безбједност грађана са Министарством здравља Републике Босне и Херцеговине. RCIRZ, Banja Luka.
- Bilten br. 53*. (1993, April 19). Republički štab за здравство и социјалну безбједност грађана са Министарством здравља Републике Босне и Херцеговине. RCIRZ, Banja Luka.
- Bone, J. & Trevisan, D. (1993, April 13). UN delays Belgrade sanctions as no-fly zone takes effects. *The Times*, ICTY 031114.
- Boyd, S. (1993). *Komandant snaga sastao se u Sarajevu s bosanskim komandantima* (prevod). Saopštenje за štampu – 12. april 1993. UNPROFOR (Zaštitne snage Ujedinjenih nacija). RCIRZ, Banja Luka.
- Brigić, I. (1993). *Informacija o činocima od uticaja na borbeni moral jedinica, komandi i štabova OS R BiH*. Uprava за морал, IPD и VP, Štab врховне команде OS R BiH, br. 02/17-87, 13. april 1993. ICTY 0530-1273.
- Burg, S. L. & Shoup, P. S. (2015). *Ethnic Conflict and International Intervention: Crisis in Bosnia – Herzegovina, 1990–93*. Routledge.
- Burns, F. J. (1993, April 14). Ending Restraint, U.N. Aides Denounce Serbs for Shellings. *The New York Times*. ICTY 00365493.
- Chomsky, N. (2002). *Mediji, propaganda i sistem*. Marko Strpić.
- Cvjetinović, K. (1993, April 12). *Redovni borbeni izvještaj*. Komanda Ipbr Bratunac, str. pov. br. 01-580-214/93. RCIRZ, Banja Luka.
- Čekić, S. (2012). *Genocid i istina o genocidu u Bosni i Hercegovini*. Univerzitet u Sarajevu i Institut за истраживање злочина против човјечности и међународног права.
- Čirković, K. (2008, April 12). Otkrivena spomen-ploča stradalim Bošnjacima pored Osnovne škole u Srebrenici. *Glas Srpske*. <https://www.glassrpske.com/lat/drustvo/vijesti/otkrivena-spomen-ploca-stradalim-bosnjacima-pored-osnovne-skole-u-srebrenici/7168>
- Dilmen, R. V. (Ed.). (2010). *Istorija: Leksikon pojmova*. Clío.

- Dokumentacija sa identifikacije (1993). *Kriminalističko-tehnička dokumentacija po predmetu identifikacije leševa sa ratišta u BiH izvršene 13. 4. 1993. g. u Bajinoj Bašti*. RCIRZ, Banja Luka.
- Halilović, S. (1993a, April 4). *Dopis gospodinu generalu Walgreneu komandantu snaga „UNPROFOR-a“ za bivšu Jugoslaviju*. Štab vrhovne komande OS RBiH Sarajevo, Republika Bosna i Hercegovina, br. 001/167-112. ICTY 02139462.
- Halilović, S. (1993b, April 5). *Dopis generalu Valgrenu komandantu snaga UNPROFOR-a za bivšu Jugoslaviju*. Sarajevo, Glavni štab vrhovne komande oružanih snaga, Republika Bosna i Hercegovina, br. 001/167-116. ICTY 02139464.
- Huseinović, A. (2022). *Ovamo daleko – atentat na Bosnu* [Video]. YouTube. https://www.youtube.com/watch?app=desktop&v=QcLJaxudoA0&fbclid=IwAR2tozn2WkTc78-Z8MHP-gl0ccclkzF66zyN7eCR_RUKSTXyqwf_T0alGTqQ
- Identifikovane žrtve masakra (1993, April 15). *Glas srpski*, 6.
- Informacija. (1993a, April 13). *Informacija o toku borbenih dejstava na teritoriji Republike Bosne i Hercegovine za period od 24 sata dana 12. 04. 1993*. Štab vrhovne komande oružanih snaga Sarajevo, Republika Bosna i Hercegovina, pov. br. 02/1 – 103, 13. ICTY 01813084.
- Informacija. (1993b, April 14). *Informacija o toku borbenih dejstava na teritoriji Republike Bosne i Hercegovine za period od 24 sata dana 13. 04. 1993*, Štab vrhovne komande oružanih snaga Sarajevo, Republika Bosna i Hercegovina, pov. br. 02/1 – 104. ICTY 01813087.
- Izveštaj generalnog sekretara po osnovu Rezolucije Generalne skupštine 53/55 (1999, November 15). *Izveštaj o Srebrenici*. Ujedinjene nacije, RCIRZ, Banja Luka.
- Jowett, G. S., & O'Donnell, V. (2006). *Propaganda and persuasion*. Sage Publications.
- Katroga, F. (2011). *Istorija, vreme i pamćenje*. Clio.
- Kojić, M. (Ed.). (2016). *Hronika ugašenih ognjišta, Stradanje Srba u Podrinju 1992–1996*. RCIRZ.
- Maan, T. (1993, April 14). U.N. Officials Denounce Bosnian Serb Barrage, Shelling of Srebrenica Is Called an 'Atrocity'. *The Washington Post*. ICTY 00365495.
- Mujkanović, N. (2005, February 15). *Trial Transcript*, Witness Nedret Mujkanović. IT-03-68-T, ICTY.
- Obilježena 29. godišnjica zločina nad bošnjačkim civilima u Srebrenici. (2022, April 12). Anadol Agency. <https://www.aa.com.tr/ba/balkan/bih-obilje%C5%BEena-29-godi%C5%A1nji-ca-zlo%C4%8Dina-nad-bo%C5%A1nja%C4%8Dkim-civilima-u-srebrenici/2561654>
- Obilježena 26. godišnjica zločina na igralištu u Srebrenici. (2019, 12. april). *Internet stranice grada Cazin*. <https://www.cazin.net/vijesti/obilje%C5%BEena-26-godisnjica-zlocina-na-igralistu-u-srebrenici?fbclid=IwAR0e3q95ZGogU97I-ig-P6RQ2v9PQ2-5cThQtQyxLokITHIK6rk6CgvbTAM>
- Odgovor na Zahtjev. (2022, June 9). Institut za nestala lica Bosne i Hercegovine.
- Optužnica*. (1995, July 24). Tužilac suda protiv Radovana Karadžića i Ratka Mladića. MKSJ <https://www.icty.org/x/cases/karadzic/ind/bcs/950724.pdf>
- Orić, N. (1995). *Srebrenica svjedoči i optužuje: genocid nad Bošnjacima u istočnoj Bosni (srednje Podrinje), april 1992 – septembar 1994*. Općina Srebrenica.
- Popis stanovništva 1991*. (1998). Savezni zavod za statistiku.
- Salihović, F. (1994, January 11). Opština Srebrenica, *Akt br. 01-06/94*. RCIRZ, Banja Luka.
- Samrtno srebreničko ljeto '95*. (1998). Svjedočanstvo o stradanju Srebrenice i naroda Podrinja. Udruženje građana „Žene Srebrenice“.
- Saopštenje*. (1993a, April 13). Press centar. Ratno predsjedništvo opštine Srebrenica, Republika Bosna i Hercegovina, br. 281/93, 15.30 č. ICTY 01857979.
- Saopštenje*. (1993b, April 13). Press centar. Ratno predsjedništvo opštine Srebrenica, Republika Bosna i Hercegovina, br. 282/93, 17.00 č. ICTY 01857977.
- Sekulić, M. (2014, April 12). Srebrenica: Masakr na školskom igralištu. *Dojče Vele*. <https://www.dw.com/ba/srebrenica-masakr-na-%C5%A1kolskom-igrali%C5%A1tu/a-17563008>
- SRPSKI ZLOČIN ZA KOJI NIKO NIJE ODGOVARAO: Dan kada je na školskom dvorištu u Srebrenici napravljen masakr nad Bošnjacima. (2021, April 12). *Izdvojeno.ba*. <https://izdvojeno.ba/srpski-zlocin-za-koji-niko-nije-odgovarao-dan-kad-je-skolskom-dvoristu-u-srebrenici-napravljen-masakr-nad-bosnjacima/>
- Sudetic, C. (1993, April 24). CONFLICT IN THE BALKANS; A view of the Bosnia war from the Srebrenica hospital's O. R. *The New York Times*. https://www.nytimes.com/1993/04/24/world/conflict-balkans-view-bosnia-war-srebrenica-hospital-s.html?fbclid=IwAR2_27As9gt9n0lj59OeON_QeM4P3Rv50EtyVgAiN78prljvAYjdjyxpSs
- Suljagić, E. (2005). *Razglednica iz groba*. Civitas.
- Šiber, S. (1993, April 16). *Dopis gospodi: Vensu i Ovenu, predsjedniku Savjeta bezbjednosti UN, generalnom sekretaru UN, predsjedniku SAD gosp. Clintonu, gen. Valgren, kom. UNPROFOR-a za Bj, gen. Marion, kom. UNPROFOR-a za R BH*. Štab vrhovne komande OS RBiH Sarajevo, Republika Bosna i Hercegovina, br. 01/8-84. ICTY 02138748.
- Tanner, M. (1993, April 16). The bloody nightmare of Srebrenica. *The Times*. ICTY 031054.
- Tanner, M. & Barber, T. (1993, April 13). Serbian artillery bombardment kills 56. *Independent*. ICTY 031115.
- Tokača, M. (2012). *Bosanska knjiga mrtvih*. Istraživačko dokumentacioni centar.
- Tretsch, H. (1993, April 13). La OTAN vigila el cielo de Bosnia mientras los serbios bombardean de nuevo Srebrenica. *El País*. ICTY 031119.
- Vuković, S. (2018). *Srbi u narativu Zapada: "Humanitarna" NATO*

- intervencija* (Vol 1). Institut društvenih nauka; Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića.
- Vuksić, C. (1993, April 9), *Borbena naređenje za dalja dejstva*. Komanda IpbR Bratunac, str.pov.br. 01-576-209/93. RCIRZ, Banja Luka.
- Zahtjev za pristup informacijama Institutu za nestala lica Bosne i Hercegovine*. (2022, May 20). Milena Mihaljević.
- Zločinci i žrtve, O ratnim zločinima počinjenim u Tuzlansko-podrinjskom kraju ratnih godina 1992/94*. (1995). Državna komisija za prikupljanje činjenica o ratnim zločinima.
- Wahlgren, L. E. (1993). *Situacija u Srebrenici* (prevod). General potpukovnik Wahlgren, zapovjednik sanaga UNPROFOR-a za dr Radovana Karadžića. RCIRZ, Banja Luka.
- Weekly Infsum. (1993, April 19). *HQ BH Command Weekly Infsum No – 25, HQ BH 1 Command Kiseljak*. RCIRZ, Banja Luka.

Portrait of black and white propaganda: Srebrenica, April 12, 1993

Milena Mihaljević

Republic Center for Research of War, War Crimes, and Tracing Missing Persons, Banja Luka, Bosnia and Herzegovina

Since *propaganda* is defined as an effort to manipulate other people's beliefs and behavior, it is clear that the use of propaganda methods was practically inevitable during the war. On the basis of accessible archive materials and relevant literature, this paper analyzes examples of the use of black and white propaganda in the cases of two incidents that happened on April 12, 1993, in Srebrenica. The methods of the mentioned propaganda types, based on the veracity of the information on the one hand, and manipulations on the other, may have a long-term impact on historical memory and historiography.

The first example is related to the event in which 11 police officers, members of the Ministry of the Interior of the Republic of Srpska, were killed on April 12, 1993. This event is used to show the cruelty of the enemy soldiers. Without a doubt, it was presented to the public by the white method of propaganda because the newspaper article related to the event did not tend to exaggerate the factual situation. Because of that, as well as because of some obvious shortcomings of the propaganda activities during the state of war, this event was neither covered much by the domestic and foreign press nor mentioned in the reports of the United Nations. On the other hand, a deep mark of black propaganda methods can be seen when it comes to an event related to shelling a school playground in the urban part of the municipality of Srebrenica. Regarding this event that took place on April 12, 1993, we came across the official reports of the United Nations, which, intentionally or unintentionally, served as a platform for reporting on the number of victims in the foreign media (Independent, The Times, El Pais, The New York Times, The Washington Post).

By analyzing those reports and newspaper articles, we came across certain inconsistencies about the number of victims on the playground itself. The so-called Army of the Republic of Bosnia and Herzegovina's reports, which were made immediately after the aforementioned newspaper reports were released, and in which the information regarding the number of victims was modified to correspond to the information that had already been presented to the general public, testify that, in the case at hand, conventional methods of black propaganda were used. Attention was also paid to the results of the long-term propaganda activity, so concrete examples were given that show how the paradigm created by black propaganda methods has become an integral part of the historical memory of the Bosniak people and how it was engraved in historiography.

To confirm that this is a case of a paradigm, the author used the archive materials and relevant literature listed in this paper and found that 14 people died in the shelling of the school playground in the Srebrenica city center. The shelling of a wider part of the municipality and all the war actions, which were indisputable, could have resulted in the death of 18 more persons, not including the location of the playground.

Key words:

black propaganda, white propaganda, Srebrenica, school playground